

نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران / سال چهاردهم، شماره ۲۷، بهار و تابستان ۹۸، ۵۹-۸۴

رابطه باروری و تحرک اجتماعی در ایران با استفاده از داده‌های سرشماری و طرح آمارگیری هزینه و درآمد خانوار

علی اکبر محزون^۱

حسین محمودیان^۲

فاطمه ترابی^۳

چکیده

رابطه بین باروری و تحرک اجتماعی به ویژه بررسی فرضیاتی مبنی بر رابطه معکوس بین این دو مقوله، به اندازه‌ای حائز اهمیت است که در دهه‌های گذشته مطالعات متعددی به ویژه در قالب مطالعات پرینستون و ایندیاناپولیس در این خصوص شکل گرفت. در ایران نیز با توجه به بازنگری جامع سیاست‌های جمعیتی کشور در قالب «سیاست‌های کلی جمعیت»، شناخت صحیح، دقیق و جامع از تحولات و حرکات جمعیتی و عوامل مؤثر بر آن ضرورت یافته؛ به گونه‌ای که بررسی فرضیاتی نظیر اینکه "افراد از طبقه یا موقعیت اقتصادی و اجتماعی بالاتر، باروری پایین‌تری دارند"

---

۱ کارشناس ارشد جمعیت‌شناسی، دفتر جمعیت، نیروی کار و سرشماری مرکز آمار ایران:

aamahzoon@yahoo.com

۲ دانشیار جمعیت‌شناسی دانشگاه تهران: hmahmoud@ut.ac.ir

۳ استادیار جمعیت‌شناسی دانشگاه تهران: fatemeh_torabi@ut.ac.ir

نیز از اهمیت بسزایی برخوردار گردیده است. در این تحقیق با بررسی داده‌های موجود، رابطه بین موقعیت اقتصادی و اجتماعی افراد با میزان باروری کل مورد مطالعه قرار گرفته و برای این منظور، تعداد ۲۰ متغیر در ابعاد اقتصادی و اجتماعی تحرک اجتماعی در داده‌های مذکور شناسایی و تفاوت‌های میزان باروری کل به ازای هر یک از مقادیر این متغیرها مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج این تحقیق نشان داد "تحرک اجتماعی صعودی" در قالب ابعاد اقتصادی و اجتماعی، غالباً با میزان باروری کل طی سال‌های مورد بررسی «رابطه معکوس» دارد و بنابراین، شواهد قابل قبولی در جهت تأیید فرضیه مزبور برای ایران به دست آمد.

واژگان کلیدی: باروری، روش فرزندان خود، تحرک اجتماعی، صعود اجتماعی،

قشربندی اجتماعی

مقدمه و بیان مسأله

تحولات چشمگیر باروری در ایران در سه دهه اخیر، سرعت چشمگیر کاهش آن در دهه ۱۳۷۰ و تغییر میزان باروری کل (TFR)^۱ از حدود ۶٫۵ فرزند در سرشماری ۱۳۶۵ به حدود ۱٫۸ فرزند در سرشماری ۱۳۹۰ (عباسی شوازی و حسینی چاوشی، ۱۳۹۲: ۲، ۷، ۱۰۹ و ۱۱۰)، به یکی از موضوعات مهم مورد توجه پژوهشگران، سیاستگذاران و برنامه‌ریزان تبدیل گشته و شناسایی عوامل مؤثر بر آن به عنوان یک مسأله اساسی، بیش از پیش اهمیت یافته است.

یکی از عواملی که می‌توان در بررسی تحولات جمعیتی به‌خصوص تحولات باروری برشمرد، «تحرک اجتماعی» است؛ چرا که تحرک اجتماعی می‌تواند انگیزه‌ای برای رفتارهای ارادی در افراد از جمله رفتار باروری و به تبع آن، تحولات جمعیتی قلمداد شود، به‌طوری‌که طبق «نظریه صعود اجتماعی» دومونت^۲، وقتی فردی بر ارتقای موقعیت اجتماعی خود در یک

1 Total Fertility Rate

2 Dumont's "Social Capillarity Theory"

جامعه طبقه‌بندی شده تمرکز می‌کند، باروری خود را پایین می‌آورد و در واقع، در نظر او فرزند مانع ترقی‌اش می‌شود (هاگسون^۱، ۱۹۸۳). به عقیده رانگ^۲ (۱۹۵۸) نیز این تقریباً یک قانون اقتصادی و اجتماعی است که افراد از طبقه یا موقعیت اقتصادی و اجتماعی پایین‌تر، باروری بالاتری دارند (لوکاس و میر، ۱۳۸۷).

ممکن است این قاعده کلی در همه جای دنیا صادق نباشد و جا دارد در ایران نیز در جهت تبیین کاهش میزان باروری در چند دهه اخیر، این قاعده کلی مورد آزمون قرار گیرد. برخی بررسی‌ها نشان داده‌اند که قشربندی اجتماعی در ایران طی دهه‌های اخیر دچار تحولاتی شده و بین سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰ سهم قشرهای بالا از ۰,۹ درصد به ۴,۰ درصد، سهم قشرهای متوسط سنتی از ۴۵,۳ درصد به ۲۳,۴ درصد، سهم قشرهای متوسط جدید از ۶,۹ درصد به ۲۶,۶ درصد و سهم قشرهای کارگری و پایین از ۴۵,۳ درصد به ۴۱,۲ درصد تغییر یافته است (سرایبی و بحرانی، ۱۳۸۶؛ محزون، ۱۳۹۳). اما بررسی اینکه آیا این تغییرات می‌تواند رفتار باروری در ایران را نیز تبیین نماید، نیازمند بررسی‌های دقیق‌تر و عمیق‌تری است.

بررسی مطالعات صورت گرفته در ایران نشان می‌دهد در این زمینه نیز مطالعه مشخصی در کشور صورت نگرفته است؛ لذا بررسی اثرات مستقیم و غیرمستقیم تحرک اجتماعی بر باروری، مسأله اصلی این تحقیق است تا نتایج مطالعه آن بتواند در جای خود مورد استفاده سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و پژوهشگران قرار گیرد. در واقع در این تحقیق قصد داریم براساس داده‌ها و نتایج مطالعات موجود، پاسخ این سؤال را بیابیم که: "با تغییر هر یک از متغیرهای مبین موقعیت اقتصادی و اجتماعی به عنوان متغیر مستقل، شاخص میزان باروری کل به عنوان متغیر وابسته چگونه تغییر می‌یابد؟ به بیان دیگر: آیا با تغییر متغیرهای مستقل مذکور به گونه‌ای که بیان‌کننده تحرک اجتماعی صعودی باشد، باروری کاهش می‌یابد یا خیر؟"

---

1 Dennis Hodgson

2 Dennis H. Wrong

برای این منظور، با توجه به داده‌های موجود در کشور، فارغ از اینکه افراد در طول زندگی خود چه تجربیاتی را پشت سر گذاشته و چه تغییراتی در وضعیت و موقعیت اجتماعی آن‌ها روی داده (در مقابل مدلی که وضعیت افراد را نسبت به وضعیت خانواده پدری قبل و بعد از ازدواج و نظایر آن می‌سنجد)، باروری افراد موجود در طبقات و قشرهای مختلف اجتماعی را با یکدیگر مقایسه نموده و آن را مبنای بررسی رابطه باروری و تحرک اجتماعی قلمداد خواهیم نمود. از این رو، مقایسه تفاوت باروری در افراد موجود در طبقات و قشرهای مختلف اجتماعی، متناظر با تغییر پایگاه اجتماعی یک نسل فرضی قلمداد می‌شود؛ به گونه‌ای که مثلاً اگر فردی در این نسل فرضی، از یک طبقه یا قشر اجتماعی به طبقه یا قشر دیگر ارتقاء یابد، باروری وی به باروری طبقه و قشر جدیدی که به آن وارد شده شبیه خواهد شد.

ادبیات نظری و تجربی تحقیق

یکی از مفاهیم کلیدی در این تحقیق، مفهوم «تحرک اجتماعی» است که انتقال یک شخص یا یک گروه از پایگاه اجتماعی به پایگاه اجتماعی دیگر، تحرک اجتماعی خوانده می‌شود (قرائی مقدم، ۱۳۸۱: ۲۸۷). تحرک اجتماعی دو گونه است: تحرک افقی و تحرک عمودی. انتقال یک فرد از یک پایگاه اجتماعی به پایگاه اجتماعی مشابه را تحرک افقی می‌نامند. از نمونه‌های تحرک افقی، تبدیل یک شغل به شغل همانند، یا تغییر از یک ملیت به ملیت دیگر است. اما، انتقال از یک قشر به قشر دیگر اعم از اینکه بالاتر یا پایین‌تر باشد تحرک عمودی نام دارد. تحرک عمودی دو صورت دارد: صعودی و نزولی. در حالت صعودی، فرد از یک پایگاه پایین‌تر به پایگاه اجتماعی بالاتر ارتقاء می‌یابد. مثلاً تحرک یک کارگزار یا یک روستازاده که بر اثر تحصیلات عالی به مشاغل بالایی مانند پزشک یا مهندس و غیره دست می‌یابد و طبقه خود را بالا می‌برد. در حالت نزولی، فرد از یک پایگاه بالاتر به پایگاه اجتماعی پایین‌تری تنزل می‌کند. مانند خرده بورژوازی که به کارگر ساده تبدیل می‌شود یا فئودالی که با از دست دادن املاک خود به کارگر کشاورز تبدیل می‌گردد (قرائی مقدم، ۱۳۸۱: ۲۸۷ و ۲۸۸).

پنج مسأله در مفهوم‌سازی تحرک اجتماعی صعودی، نزولی و ثابت مطرح است که تحت عنوان شاخص‌های تعیین‌کننده تحرک اجتماعی، بخشی از ابعاد مفهوم تحرک اجتماعی را نشان می‌دهد: ۱) «واحد تحلیل» (فرد، خانواده، جامعه) ۲) جهت تحرک (عمودی یا افقی) ۳) مرجع اندازه‌گیری تحرک (درون نسلی یا بین نسلی) ۴) واحد اندازه‌گیری تحرک (مقدار، فاصله) و ۵) قابل مشاهده بودن تحرک (ذهنی، عینی) (کاساردا و بیلی^۱، ۱۹۸۵).

در تعیین موقعیت اجتماعی اولیه نسبت به زمان انجام مصاحبه تحقیق، چند گزینه قابل بررسی می‌باشد: موقعیت اجتماعی مبدأ تولد یعنی وضعیت اجتماعی پدر فرد یا موقعیت اجتماعی مبدأ ازدواج خود فرد. برخی از سرپرستان خانواده‌ها در یک طبقه پایین‌تر متولد شده‌اند و به یک طبقه بالاتر ارتقاء یافته‌اند، برخی نیز تنزل یافته‌اند و بقیه افراد نیز ممکن است همچنان در طبقه اجتماعی پدرانشان باقی مانده باشند. برخی افراد نیز در طول زندگی‌شان درجه شغلی خود را تغییر می‌دهند که از آن به عنوان تحرک اجتماعی «شخصی» نام برده می‌شود (برنت^۲، ۱۹۵۲).

عوامل جمعیتی نیز از تحرک اجتماعی تأثیر می‌پذیرند؛ به گونه‌ای که از لحاظ نظری، یکی از عواملی که می‌توان در بررسی تحولات جمعیتی بخصوص تحولات باروری برشمرد، «تحرک اجتماعی» است؛ چرا که تحرک اجتماعی می‌تواند انگیزه‌ای برای رفتارهای ارادی در افراد از جمله رفتار باروری و به تبع آن، تحولات جمعیتی قلمداد شود. طبق «نظریه صعود اجتماعی» دومونت، وقتی فردی بر ارتقای موقعیت اجتماعی خود در یک جامعه طبقه‌بندی شده تمرکز می‌کند، باروری خود را پایین می‌آورد و در واقع، در نظر او فرزند مانع ترقی‌اش می‌شود (هاگسون، ۱۹۸۳). به عقیده رانگ (۱۹۵۸) نیز این تقریباً یک قانون اقتصادی و اجتماعی است که افراد از طبقه یا موقعیت اقتصادی و اجتماعی پایین‌تر، باروری بالاتری دارند (لوکاس و میر، ۱۳۸۷).

---

1 John D. Kasarda and John O. G. Billy

2 Jerzy Berent

با وجود اینکه مطالعات منسجمی که تحت عنوان مطالعات دانشگاه پرینستون (بخصوص مطالعات وستاف^۱) و مطالعات دانشگاه ایندیاناپولیس برای بررسی رابطه تحرک اجتماعی و باروری انجام شده بودند بنا به دلایلی نظیر عدم انتخاب درست فرضیه‌ها و روش‌ها، نتوانسته بودند وجود این رابطه را تایید کنند، مطالعات بعدی توانستند با بازتعریف فرضیه‌ها و روش‌ها، به روابط معنی‌داری دست پیدا کنند.

موضوعات مرتبط با باروری و طبقات اجتماعی توسط افرادی همچون برنت (۱۹۵۲)، زیمر^۲ (۱۹۸۱)، کاساردا و بیلی (۱۹۸۵)، رانگ (۱۹۵۸)، استیونس^۳ (۱۹۸۱) و حتی وستاف (۱۹۸۱) (با نگاهی جدید) با جدیت دنبال شد تا اذهان جامعه‌شناسان و جمعیت‌شناسان همچنان با فرضیه رابطه منفی بین بُعد خانواده و طبقه اجتماعی مشغول بماند.

با توجه به چندبعدی بودن مفهوم رفتار باروری و اینکه چگونه تحرک اجتماعی بر باروری تأثیر می‌گذارد اثر متغیرهای میانی نیز به تدریج مطرح شد. از آنجا که اکثر مطالعات مربوط به رابطه تحرک اجتماعی و باروری براساس داده‌های گردآوری شده در کشورهای توسعه‌یافته انجام شده بود، تأکید شد که آموزش به‌خصوص در این دسته از کشورها نقش مهمی در رابطه بین تحرک اجتماعی و باروری ایفا می‌کند. اما مطالعات نشان داده که در کشورهای در حال توسعه چنین رابطه‌ای وجود ندارد؛ به‌طوری‌که در این جوامع، می‌توان انتظار داشت تحرک اجتماعی روی رفتار باروری اثری مستقل از آموزش داشته باشد (بوید^۴، ۱۹۷۳).

اما با این حال، استیونس^۵ (۱۹۸۱) معتقد بود در زمینه فرضیات رابطه تحرک اجتماعی و باروری مطالعات مختلفی انجام شده، اما هیچیک از آن‌ها به طور تجربی تأیید نشده است. وی یک مدل تفصیلی‌تر برای رابطه بین تحرک اجتماعی و باروری ارائه نمود. نتایج تحلیل‌های او تأیید کرد که رابطه بین تحرک کلی (جمع انواع تحرک اجتماعی) و باروری ضعیف است و

---

1 C. Westoff

2 B. G. Zimmer

3 Gillian Stevens

4 Monica Boyd

5 Gillian Stevens

همیشه معنی‌دار نیست؛ اما در این حال، وقتی تحرک کلی به تحرک «ابزاری» (یعنی کارکرد عواملی (ابزارهایی) که افراد را از طبقه اجتماعی اولیه معین، به یک مقصد اجتماعی مشخص سوق می‌دهد) و تحرک «نسبی» (یعنی کارکردی از عواملی که به تلاش، انگیزه، مهارت و/یا شانس خود افراد قابل دسته‌بندی است) تقسیم می‌شود، نتایج نشان می‌دهند که بُعد خانواده رابطه منفی با تحرک ابزاری و رابطه مثبت با تحرک نسبی دارد.

برخی نیز تفاوت‌های طبقاتی باروری در کشورهای اخیراً صنعتی شده که کشاورزی بوده‌اند را ناشی از مرگ و میر کمتر در طبقات بالاتر دانسته‌اند تا هر گونه تفاوت طبقاتی اجتماعی در باروری. در مقابل، با اینکه در ذهن بسیاری از دانشجویان جمعیت‌شناسی، وجود همبستگی منفی بین باروری و طبقه یا وضعیت اجتماعی-اقتصادی را به مثابه یک قانون اجتماعی-جمعیت‌شناختی که به «قانون رانگ»^۱ شهرت یافته بود می‌دانستند، پیدا کردن مواردی از رابطه مثبت بین اندازه‌های گوناگون طبقه اقتصادی و باروری در جوامع دهقانی مشکل نیست. باروری در جمعیت اندونزی نمونه‌ای از رابطه مثبت باروری با طبقه اقتصادی و اجتماعی است (هال و هال،^۲ ۱۹۷۷).

در مجموع، با تجدید نظر در فرضیات مورد بررسی در مطالعات زیر (۱۹۸۱)، این فرضیه‌ها که «سطح باروری زنان دارای تحرک اجتماعی صعودی در هر یک از طبقات اجتماعی اولیه، از زنانی که تحرک اجتماعی نداشته یا تحرک اجتماعی نزولی داشته‌اند کمتر خواهد بود» و «سطح باروری زنان دارای تحرک اجتماعی نزولی در هر یک از طبقات اجتماعی اولیه، از زنانی که تحرک اجتماعی نداشته یا تحرک اجتماعی صعودی داشته‌اند بیشتر خواهد بود» به طور اساسی توسط نتایج مطالعه تأیید شد.

مطالعات هر چند قدیمی انجام شده در ایران نیز نشان داده‌اند که تفاوت‌های موجود در موقعیت شغلی پرسنل مورد مطالعه شرکت نفت در سال ۱۳۴۲ (صبغ و ویندل،^۳ ۱۹۶۳) و

---

1 "Wrong Law"

2 H. Terence Hull and Valerie J. Hull

3 Georges Sabagh and Charles Windle

همچنین طبقه اجتماعی خانوارهای روستایی سه روستای بررسی شده در سال ۱۳۴۸ (عجمی^۱، ۱۹۶۹)، توانسته است تفاوت‌هایی را در متوسط تعداد فرزندان و ویژگی‌های جمعیت‌شناختی خانوارها رقم بزند.

طبق مبانی نظری و مطالعات انجام شده در سایر کشورها، تحرک اجتماعی می‌تواند انگیزه‌ای برای رفتارهای ارادی در افراد از جمله رفتار باروری قلمداد شود و طبق «نظریه صعود اجتماعی» دومونت نیز، وقتی فردی بر ارتقای موقعیت اجتماعی خود در یک جامعه طبقه‌بندی شده تمرکز می‌کند، باروری خود را پایین می‌آورد و در واقع، در نظر او فرزند مانع ترقی‌اش می‌شود. حتی به عقیده رائگ (۱۹۵۸) نیز این تقریباً یک قانون اقتصادی و اجتماعی است که افراد از طبقه یا موقعیت اقتصادی و اجتماعی پایین‌تر، باروری بالاتری دارند. لذا برای بررسی صادق بودن «نظریه صعود اجتماعی» و همچنین آنچه که رائگ از آن به عنوان یک قانون یاد می‌کند، فرضیه اصلی این تحقیق عبارت است از اینکه:

"جهت حرکت اجتماعی مانند صعود یا نزول اجتماعی در ایران، با باروری مرتبط است؛ به طوری که باروری در تحرک صعودی کاهش و در تحرک نزولی افزایش می‌یابد."

روش‌شناسی تحقیق

الف) داده‌ها و روش:

بخش عمده‌ای از اطلاعات و ویژگی‌های مورد نظر که موضوع این تحقیق می‌باشند از پرسشنامه‌های مربوط به سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن و بخش‌هایی از ویژگی‌های اقتصادی که در سرشماری‌ها گردآوری نمی‌شوند، از پرسشنامه‌های طرح هزینه و درآمد خانوار از درگاه ملی آمار^۲ به دست آمده است که در آمارگیری‌های پیمایشی توسط مرکز آمار ایران (۱۳۹۴) در سراسر کشور تکمیل شده است.

---

1 Ismail Ajami

2 www.amar.org.ir

داده‌های نمونه‌ای سرشماری ۱۳۸۵، شامل ۳۴۵ هزار و ۷۹۹ خانوار و معادل یک میلیون و ۳۶۷ هزار و ۳۱۰ نفر و داده‌های نمونه‌ای سرشماری ۱۳۹۰، شامل ۴۲۳ هزار و ۶۳۷ خانوار و معادل یک میلیون و ۴۸۱ هزار و ۵۸۶ نفر می‌باشد. از داده‌های خام طرح هزینه و درآمد خانوار که برای سال‌های ۱۳۶۳ تا ۱۳۹۲ در دسترس قرار گرفته، داده‌های سال‌های ۱۳۶۵، ۱۳۷۰، ۱۳۷۵، ۱۳۸۰، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲ مورد استفاده قرار گرفته‌اند که تعداد خانوار نمونه مربوط به اجرای طرح در هر سال در جدول ۲ آورده شده است.

به منظور آشنایی با روش‌ها، تعاریف مفاهیم، فرمول‌های محاسباتی و سایر اطلاعات فنی مربوط به این طرح‌ها، مجموعه‌های «راهنمای مأمور آمارگیری» (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۳ الف) هر دو طرح و «راهنمای طرح نمونه‌گیری طرح آمارگیری هزینه و درآمد خانوار» (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۳ ب) مورد مطالعه قرار گرفته‌اند.

جدول ۱- تعداد خانوارهای نمونه در طرح آمارگیری هزینه و درآمد خانوار

سال	۱۳۶۵	۱۳۷۰	۱۳۷۵	۱۳۸۰	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲
شهری	۲۷۴۵	۹۱۶۸	۱۰۹۷۷	۱۲۳۳۷	۱۴۱۷۵	۱۸۷۲۷	۱۸۵۳۵	۱۸۸۸۰
روستایی	۳۰۱۵	۹۵۰۴	۱۰۹۸۷	۱۴۶۲۴	۱۶۷۹۵	۱۹۷۸۶	۱۹۶۵۷	۱۹۴۳۶
جمع	۵۷۶۰	۱۸۶۷۲	۲۱۹۶۴	۲۶۹۶۱	۳۰۹۷۰	۳۸۵۱۳	۳۸۱۹۲	۳۸۳۱۶

ماخذ: مرکز آمار ایران، نتایج طرح آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار

به طور معمول، برای اندازه‌گیری رابطه باروری و تحرک اجتماعی با توجه به اکثر مطالعات صورت گرفته در میانه دهه ۱۹۶۰، رفتار باروری در حالت‌های تحرک اجتماعی صعودی یا نزولی نسبت به کسانی که تحرک نداشته‌اند مقایسه می‌شود (برنت، ۱۹۵۲؛ وستاف، ۱۹۵۳؛

وستاف، ۱۹۵۴؛ وستاف، ۱۹۸۱). براساس رویکرد دانکن^۱ (که داده‌های برنت را مجدد مورد آزمون قرار داد تا ببیند آیا این داده‌ها اثر «صحیح» تحرک اجتماعی را آشکار می‌کنند یا نه)، چنانچه کسی به تحرک اجتماعی صعودی دست پیدا کند، باید متغیر میانی‌ای که بین عدم تحرک و موقعیت اجتماعی اولیه یا مقصد وجود دارد را نیز بررسی نماید.

در زمینه سایر روش‌های ارزیابی اثرات تحرک اجتماعی می‌توان به تکنیک هوپ^۲ (۱۹۷۱) اشاره نمود که تفاوت کلیدی آن نسبت به رویکرد دانکن این است که تعریف تحرک به عنوان «تعامل» را بسیار محدودکننده می‌داند؛ لذا به جای آن بیان می‌دارد که تحرک باید بیشتر به عنوان انحراف از مدل افزایشی خطی^۳ تعریف شود. یک تکنیک دیگر که برای آزمون اثرات تحرک بر رفتارهای فردی بنا شده، تکنیک زوبل^۴ (۱۹۸۵) است. وی دسته‌ای از مدل‌ها را پیشنهاد می‌کند که مدل «تحرک قطری»^۵ نامیده می‌شود و برای تحلیل اثرات تحرک بر باروری و سایر انواع رفتار است.

در تحقیق حاضر با توجه به داده‌های موجود در کشور، میزان باروری کل در زنان طبقات و قشرهای مختلف اجتماعی مقایسه می‌شود. از آنجا که در این تحقیق در نظر داریم نتایج مورد نظر را در سطح جامعه ایران بررسی نماییم، لذا جامعه آماری مورد مطالعه، «کل کشور» است که با اطمینان از بهینه^۶ بودن داده‌های مورد استفاده برای سطح کل کشور، تعیین شده است. با توجه به اینکه در این تحقیق از داده‌های موجود برای بررسی و تحلیل استفاده شده، روش انجام این تحقیق را می‌توان «تحلیل ثانویه» دانست.

مطالعاتی که در زمینه مفهوم و ابعاد تحرک اجتماعی انجام شده، سطح درآمد، سطح تحصیلات، طبقه شغلی و نظایر آن را تعیین کننده موقعیت اجتماعی و تغییرات آن را نماینده تغییر

---

1 Duncan

2 Hope

3 linear additive model

4 Sobel

5 Diagonal Mobility

6 Optimum

موقعیت اجتماعی دانسته و در عین حال، «شغل» را به نوعی برآیند موارد فوق‌الذکر می‌دانند. لذا در این تحقیق، روی شغل نیز از جهات «وضع شغلی» و «گروه‌های عمده‌ی شغلی» به عنوان نمودی از طبقه اجتماعی تمرکز خواهد شد که با استفاده از آن، ساختار قشربندی اجتماعی نیز براساس مطالعات موجود مورد بررسی قرار خواهد گرفت. همچنین سایر متغیرهای مربوط به تحرک اجتماعی که داده‌های آن موجود و قابل بررسی بوده و از ویژگی "رتبه‌ای" بودن نیز برای بررسی سطح باروری در هر یک از سطوح آن‌ها برخوردارند، مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

ب) مفاهیم، شاخص‌ها و متغیرها

به منظور فراهم نمودن برآوردهایی از باروری افتراقی^۱ در راستای هدف تحقیق، فیلدهای اطلاعاتی مختلفی از داده‌های سرشماری‌ها و طرح آمارگیری هزینه و درآمد خانوار مورد استفاده قرار گرفته است. لذا برای بررسی هر یک از ابعاد، فیلدهای مربوطه در قالب "۲۰ متغیر" در دو دسته‌بندی شامل ابعاد «اقتصادی» و «اجتماعی» تقسیم‌بندی گردیده که در جدول ۱ شرح داده شده است. برای به دست آوردن «قشربندی اجتماعی» افراد، از روش مورد استفاده در پژوهش صورت گرفته توسط سرایی و بحرانی (۱۳۸۶) استفاده شده که در آن، از اطلاعات «گروه عمده شغلی» و همچنین «وضع شغلی» شامل: «کارفرمایان»، «کارکنان مستقل»، «مزد و حقوق بگیران بخش‌های عمومی، خصوصی و تعاونی» و «کارکنان فامیلی بدون مزد» استفاده شده است. از آنجا که بررسی ویژگی‌های فوق در قالب متغیرهای مورد اشاره، مستلزم رعایت اصل «ثبات عضویت در گروه^۲» است، لذا باید در نظر داشت که تقریباً تمام این ویژگی‌ها مربوط به زمان آمارگیری بوده و ممکن است در سال‌های قبل از آمارگیری وضعیت متفاوتی برای افراد جامعه مورد بررسی داشته باشند؛ لذا در بررسی باروری افتراقی برای این ویژگی‌ها، از داده‌های تجمیع شده برای سه سال منتهی به سال گردآوری داده‌ها استفاده شده است.

---

1 Differential Fertility

2 Consistency of group membership

جدول ۲- متغیرهای مورد بررسی در هر یک از ابعاد موضوعی تحرک اجتماعی

متغیر	ردیف دسته‌بندی موضوعی
گروه عمده شغلی سرپرست خانوار	۱
وضعیت اشتغال سرپرست خانوار (شاغل یا بیکار)	۲
دهک درآمدی خانوار	۳
دهک هزینه‌ای خالص خانوار	۴
نحوه تصرف واحد مسکونی در اختیار خانوار	۵
سطح زیربنای واحد مسکونی در اختیار خانوار	۶
دارا بودن خودروی شخصی	۷
تعداد افراد شاغل در خانوار	۸
تعداد افراد دارای درآمد در خانوار	۹
قشربندی اجتماعی	۱۰
محل سکونت (شهری و روستایی)	۱۱
وضع مهاجرت (آیا محل سکونت خود را تغییر داده؟)	۱۲
علت مهاجرت	۱۳
جهت مهاجرت (روستا به روستا، روستا به شهر، شهر به شهر و شهر به روستا)	۱۴
وضع سواد سرپرست خانوار	۱۵
وضع سواد همسر (زن) سرپرست خانوار	۱۶
سطح تحصیلات سرپرست خانوار	۱۷
سطح تحصیلات همسر (زن) سرپرست خانوار	۱۸
تعداد افراد باسواد در خانوار	۱۹
تعداد افراد در حال تحصیل در خانوار	۲۰

برای سنجش و اندازه‌گیری سطح باروری، از بین روش‌های مختلف از قبیل روش‌های مستقیم و روش‌های غیرمستقیم نظیر رله، پالمور، براس، بازماندگی معکوس، رگرسیون، روش فرزندان خود و ... (نورالهی، ۱۳۷۹)، "روش فرزندان خود" (OCM)^۱ به دلیل ویژگی‌ها و

1 Own-Children Method

امکاناتی که این روش برای بررسی باروری افتراقی^۱ فراهم می‌کند (عباسی شوازی، ۱۳۷۸؛ عباسی شوازی، ۱۳۷۹؛ عباسی شوازی^۲، ۱۹۹۷) مورد استفاده قرار گرفته است. برای اعمال این روش، که شرح تفصیلی آن در کتابی از چو و همکاران (چو، ردرفورد و چو^۳، ۱۹۸۶)، «راهنمای شماره ۱۰ سازمان ملل متحد در خصوص روش‌های غیرمستقیم برآورد باروری^۴» (سازمان ملل متحد، ۱۹۸۳) و «مطالبی در زمینه روش‌شناسی مطالعات جمعیتی (نسخه مطالعات باروری)^۵» (صندوق جمعیت سازمان ملل متحد، ۱۹۹۳) آمده است، از نرم‌افزار Fert استفاده شده است.

یافته‌های تحقیق

در این بخش برای بررسی رابطه بین باروری و ابعاد مورد نظر تحرک اجتماعی، علاوه بر مرور تغییرات این رابطه در طول زمان، میزان همبستگی بین باروری و ابعاد مورد بررسی تحرک اجتماعی و همچنین شیب خط رگرسیونی تک‌متغیره برازش شده بین یکایک متغیرهای مربوط به تحرک اجتماعی (به عنوان متغیر مستقل) با میزان باروری کل در هر طبقه یا قشر اجتماعی (به عنوان متغیر وابسته) ارائه و تحلیل می‌گردد.

الف) دهک‌های درآمدی و باروری

دهک درآمدی که در این تحقیق مختص طرح آمارگیری هزینه و درآمد خانوار است، از حاصل جمع درآمدهای پولی و غیرپولی خانوار که مطابق با راهنمای طرح نمونه‌گیری «طرح آمارگیری هزینه و درآمد خانوار» به دست آمده است. البته برای سال‌های ۱۳۷۵ و قبل از آن، این اطلاع به صورت پنجاهک بوده که به دهک تبدیل شده است. نتایج حاصل از آمارگیری هزینه و درآمد خانوار در زمینه باروری به تفکیک دهک‌های درآمدی خانوار به دست آمده است.

---

1 Differential Fertility

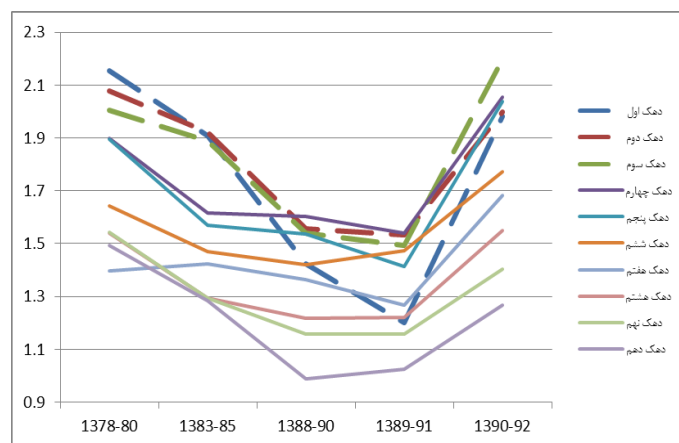
2 M. J. Abbasi-Shavazi

3 L. J. Cho, R. D. Retherford and M. K. Choe

4 Manual X: Indirect Techniques for Demographic Estimation

5 Reading in Population Research Methodology. Vol 3, Fertility Research

از دیگر نتایج قابل توجه در بررسی رابطه باروری با دهک درآمدی خانوار، نشان می‌دهد در طول دوره مورد مطالعه (سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۲)، باروری برای "تمامی دهک‌های درآمدی" با یک روند همواره نزولی تا سال ۱۳۹۱ مواجه بوده و پس از آن در تمامی دهک‌ها در سال ۱۳۹۲ افزایش داشته است و هیچیک از دهک‌های درآمدی از این قاعده مستثنی نبوده است. همچنین بررسی باروری با رابطه دهک درآمدی خانوار نشان می‌دهد در دهه‌های گذشته کمترین مقادیر باروری مربوط به دهک درآمدی دهم بوده که همچنان در سال‌های اخیر کمترین باروری را دارد. با دقت بیشتر در نتایج حاصله، الگوهای متفاوتی در باروری دهک‌های درآمدی مشاهده شد که برای نمایش بهتر، آن‌ها را در نمودار ۱ برجسته‌تر نموده‌ایم. این نمودار نشان می‌دهد که "۳" دهک اول درآمدی، بیشترین کاهش را از سال ۸۰ به بعد و بیشترین افزایش را در سال ۱۳۹۲ نسبت به ۱۳۹۱ به خود اختصاص داده‌اند.

نمودار ۱- سری زمانی باروری برحسب دهک درآمدی با استفاده از داده‌های طرح آمارگیری هزینه و درآمد خانوار از سال ۱۳۸۰ به بعد

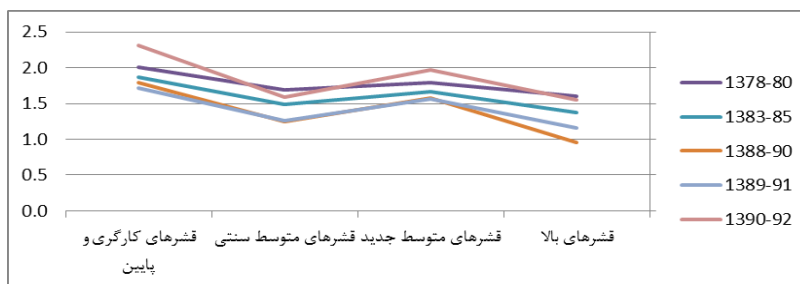
از طرفی، با افزایش دهک درآمدی خانوارها، عموماً باروری (صرف نظر از نوسانات) کاهش داشته است. از لحاظ نوع و میزان همبستگی بین دهک درآمدی خانوار و باروری، نوع

همبستگی براساس مقدار $0/0953-$ برای شیب خط رگرسیونی برازش داده شده به نتایج، «منفی» و مقدار ضریب همبستگی براساس ضریب تعیین $0/0277$ برابر است با $0/1664-$.

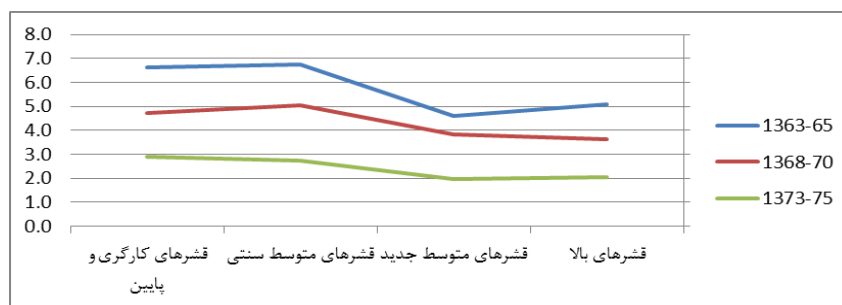
ب) قشر بندی اجتماعی و باروری

بررسی نتایج حاصل از آمارگیری هزینه و درآمد خانوار نشان می‌دهد باروری در همه قشرهای اجتماعی کاهش داشته به طوری که در سال ۱۳۹۱ باروری همه قشرها در زیر سطح جانشینی قرار داشته است. در این میان، قشرهای متوسط سنتی و قشرهای بالا در روند کاهشی باروری تا سال ۱۳۹۰، بیش از بقیه قشرهای به رقم $1,0$ نزدیک شده‌اند. طبق نتایج آمارگیری هزینه و درآمد خانوار، در دهه‌های قبل باروری در قشرهای پایین و کارگری و متوسط سنتی بیشترین مقدار را دارا بوده است. همچنین طبق نتایج آمارگیری هزینه و درآمد خانوار و نیز سرشماری‌ها، در سال‌های اخیر باروری قشرهای پایین و کارگری همچنان از بیشترین میزان برخوردار بوده، ولی پس از آن، باروری قشرهای متوسط جدید در رتبه دوم قرار گرفته است.

از طرفی، طبق نتایج آمارگیری هزینه و درآمد خانوار، الگوهای متفاوتی از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵ در مقایسه با الگوهای مربوط به سال ۱۳۸۰ و بعد از آن وجود دارد؛ به طوری که الگوهای بعد از ۱۳۸۰ در نمودار ۲ با الگوهای دو سرشماری ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ همخوانی دارد. یعنی در سال‌های اخیر، باروری قشرهای متوسط سنتی در مقایسه با قشرهای کارگری و پایین کاهش دارد، سپس باروری قشرهای متوسط جدید در مقایسه با قشرهای متوسط سنتی افزایش داشته و در نهایت، باروری قشرهای بالا در مقایسه با قشرهای متوسط جدید کاهش را نشان می‌دهد؛ در حالی که در سال‌های ۱۳۷۵ و قبل از آن در نمودار ۳ باروری قشرهای متوسط سنتی در مقایسه با قشرهای کارگری و پایین افزایش داشته، سپس باروری قشرهای متوسط جدید در مقایسه با قشرهای متوسط سنتی کاهش و در نهایت، باروری قشرهای بالا در مقایسه با قشرهای متوسط جدید اندکی افزایش را نشان می‌دهد.

نمودار ۲- باروری برحسب گروه قشربندی اجتماعی سرپرستان خانوار با استفاده از داده‌های طرح آمارگیری هزینه و درآمد خانوار از سال ۱۳۸۰ به بعد

نمودار ۳- باروری برحسب گروه قشربندی اجتماعی سرپرستان خانوار با استفاده از داده‌های طرح آمارگیری هزینه و درآمد خانوار در سال‌های ۱۳۷۵ به قبل

از لحاظ نوع و میزان همبستگی بین قشربندی اجتماعی و باروری، پس از مرتب نمودن نتایج هر یک از حالت‌ها به صورت جهت صعودی تحرک اجتماعی (به ترتیب: قشرهای کارگری و پایین، قشرهای متوسط سنتی، قشرهای متوسط جدید و قشرهای بالا)، نوع همبستگی براساس مقدار $0/2558-$ برای شیب خط رگرسیونی برازش داده شده به نتایج، «منفی» و مقدار ضریب همبستگی براساس ضریب تعیین $0/38$ برابر است با $0/1949-$.

ج) رابطه باروری با متغیرهای مختلف تحرک اجتماعی

به منظور امکان جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از یافته‌های تفصیلی به دست آمده در خصوص رابطه باروری و تحرک اجتماعی در ایران (محزون، ۱۳۹۴)، در این تحقیق این رابطه در ابعاد اقتصادی و اجتماعی تحرک اجتماعی در جدول ۳ تلخیص گردیده است. در این جدول، میزان همبستگی بین باروری و ابعاد مورد بررسی تحرک اجتماعی و همچنین شیب خط رگرسیونی تک‌متغیره برازش شده بین یکایک متغیرهای مربوط به تحرک اجتماعی (به عنوان متغیر مستقل) با میزان باروری کل در هر طبقه یا قشر اجتماعی (به عنوان متغیر وابسته) ارائه شده است.

جدول ۳- شیب خط رگرسیونی، جهت شیب، ضریب تعیین و ضریب همبستگی باروری با متغیرهای مورد

بررسی در هر یک از ابعاد موضوعی تحرک اجتماعی

ردیف	دسته‌بندی موضوعی	متغیر	شیب خط رگرسیونی	جهت شیب	ضریب تعیین	ضریب همبستگی
۱		گروه عمده شغلی سرپرست خانوار	-0.1122	منفی	0.0486	-0.2204
۲		وضعیت اشتغال (شاغل/بیکار)	-0.5419	منفی	0.0224	-0.1496
۳		دهک درآمدی خانوار	-0.0953	منفی	0.0277	-0.1664
۴		دهک هزینه‌ای خالص خانوار	-0.1052	منفی	0.0345	-0.1857
۵	اقتصادی	نحوه تصرف واحد مسکونی در اختیار خانوار	-0.6129	منفی	0.0469	-0.2165
۶		سطح زیربنای واحد مسکونی در اختیار خانوار	-0.3497	منفی	0.1574	-0.3967
۷		دارا بودن خودروی شخصی	-0.5081	منفی	0.413	-0.2032
۸		تعداد افراد شاغل در خانوار	-0.3308		0.0268	0.1637
۹		تعداد افراد دارای درآمد در خانوار	-0.317	منفی	0.6706	-0.8189

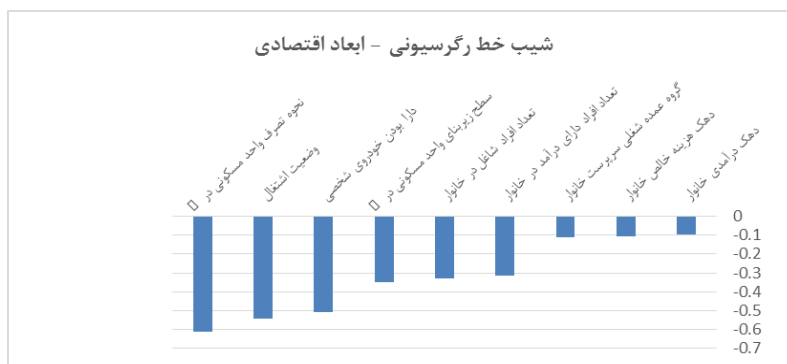
ادامه جدول ۳- شیب خط رگرسیونی، جهت شیب، ضریب تعیین و ضریب همبستگی باروری با متغیرهای مورد بررسی در هر یک از ابعاد موضوعی تحرک اجتماعی

ردیف	دسته‌بندی موضوعی	متغیر	شیب خط رگرسیونی	جهت شیب	ضریب تعیین	ضریب همبستگی
۱۰		قشربندی اجتماعی	-0.2558	منفی	0.038	-0.1949
۱۱		محل سکونت (شهری و روستایی)	-0.7784	منفی	0.0643	-0.2535
۱۲		وضع مهاجرت (تغییر محل سکونت)	0.7808	مثبت	0.9066	0.9521
۱۳		علت مهاجرت	-	-	-	-
۱۴		جهت مهاجرت	0.2639	مثبت	0.1012	0.3181
۱۵		وضع سواد سرپرست خانوار	0.205	مثبت	0.0044	0.0663
۱۶	اجتماعی	وضع سواد همسر (زن) سرپرست خانوار	0.0767	مثبت	0.0006	0.0245
۱۷		سطح تحصیلات سرپرست خانوار	-0.128	منفی	0.0524	-0.2289
۱۸		سطح تحصیلات همسر (زن) سرپرست خانوار	-0.0807	منفی	0.0169	-0.13
۱۹		تعداد افراد باسواد در خانوار	-0.5217	منفی	0.0558	-0.2362
۲۰		تعداد افراد در حال تحصیل در خانوار	-0.19	منفی	0.5022	-0.7086

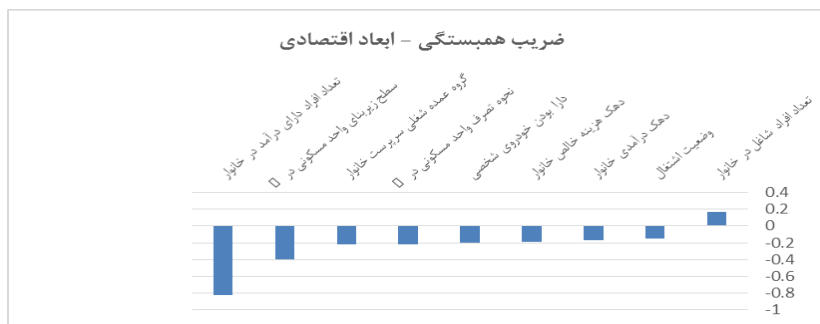
به منظور امکان بررسی بهتر نتایج مندرج در جدول ۳، نمودار مرتب شده‌ی «شیب خط رگرسیونی» و همچنین «ضرایب همبستگی» به دست آمده بین باروری و متغیرهای مورد بررسی در هر یک از ابعاد اقتصادی و اجتماعی تحرک اجتماعی از منفی به مثبت ترسیم شده که در ادامه به بررسی آن می‌پردازیم.

ابعاد «اقتصادی» تحرک اجتماعی: همانطور که در نمودار ۴ مشاهده می‌شود، شیب خط رگرسیونی تمام متغیرهای اقتصادی نسبت به باروری "منفی" بوده و نمودار ۵ نیز نشان می‌دهد که به جز متغیر تعداد افراد دارای درآمد در خانوار، بقیه متغیرها با باروری همبستگی "منفی"

دارند که هر دو نمودار غالباً از "معکوس بودن رابطه بین باروری و متغیرهای اقتصادی تحرک اجتماعی" حکایت دارد.

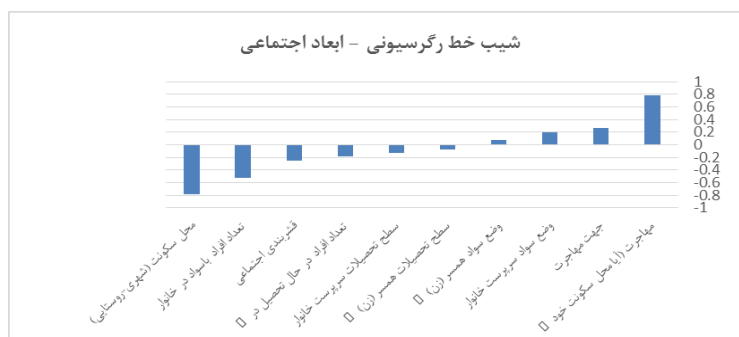
نمودار ۴- شیب خط رگرسیونی باروری در مقابل متغیرهای مورد بررسی در هر یک از ابعاد اقتصادی تحرک اجتماعی

نمودار ۵- ضریب همبستگی باروری با متغیرهای مورد بررسی در هر یک از ابعاد اقتصادی تحرک اجتماعی

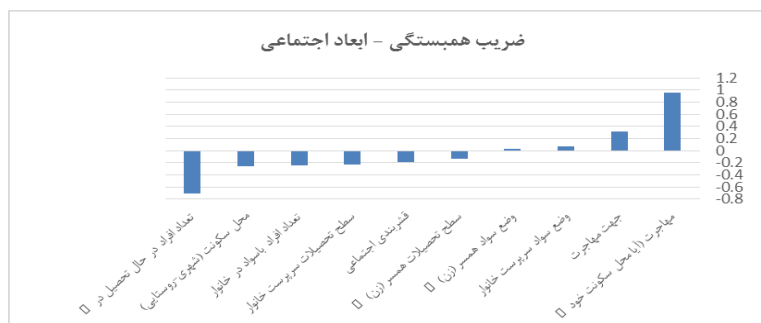
ابعاد «اجتماعی» تحرک اجتماعی: همانطور که در نمودار ۶ مشاهده می‌شود، شیب خط رگرسیونی برای ۶ متغیر از ۱۰ متغیر اجتماعی نسبت به باروری "منفی" بوده و نمودار ۷ نیز نشان می‌دهد که همان ۶ متغیر با باروری همبستگی "منفی" دارند که هر دو نمودار از "معکوس بودن رابطه بین باروری و اکثریت نسبی ابعاد اجتماعی مورد بررسی تحرک اجتماعی" حکایت

دارد. هر دوی این نمودارها نشان می‌دهند متغیرهای مربوط به مهاجرت (اعم از وضعیت مهاجرت و جهت مهاجرت) و همچنین سواد (اعم از سرپرست و همسر (زن) سرپرست خانوار) با باروری "رابطه مستقیم" (همبستگی مثبت) دارند. نکته قابل توجه در غالب نتایج سال‌های اخیر براساس داده‌های طرح آمارگیری هزینه و درآمد خانوار و همچنین داده‌های نمونه‌ای سرشماری‌ها، این است که تلقی رابطه معکوس (همبستگی منفی) بین وضع سواد با باروری مردود است؛ لذا بر اساس نتایج فوق و بر خلاف تلقی رایج، در سال‌های اخیر اینطور نبوده که افراد بی‌سواد باروری بالاتری نسبت به افراد باسواد داشته باشند.

نمودار ۶- شیب خط رگرسیونی باروری در مقابل متغیرهای مورد بررسی در هر یک از ابعاد اجتماعی تحرک

اجتماعی

نمودار ۷- ضریب همبستگی باروری با متغیرهای مورد بررسی در هر یک از ابعاد اجتماعی تحرک

اجتماعی

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

با توجه به سابقه دیرینه‌ی بررسی‌های صورت گرفته در زمینه رابطه بین تحرک اجتماعی و باروری به ویژه مطالعات منسجمی که تحت عنوان مطالعات پرینستون و مطالعات ایندیاناپولیس برای بررسی در این زمینه انجام شده، در این تحقیق تلاش شد تا با بهره‌گیری از نقدها و رهیافت‌های حاصل از مطالعات بعدی آن، از طریق بازتعریف فرضیه‌ها و روش‌ها و همچنین بررسی داده‌های موجود در این زمینه در ایران، روابط مذکور مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. موضوعات مرتبط با باروری و طبقات اجتماعی که توسط افرادی همچون برنت (۱۹۵۲)، زیمر (۱۹۸۱)، کاساردا و بیلی (۱۹۸۵)، رانگ (۱۹۵۸)، استیونس (۱۹۸۱) و حتی وستاف (۱۹۸۱) (با نگاهی جدید) با جدیت دنبال شده بود، نهایتاً با تجدید نظر در فرضیات مورد بررسی در مطالعات زیمر، این فرضیه‌ها که «سطح باروری زنان دارای تحرک اجتماعی صعودی در هر یک از طبقات اجتماعی اولیه، از زنانی که تحرک اجتماعی نداشته یا تحرک اجتماعی نزولی داشته‌اند کمتر خواهد بود» و «سطح باروری زنان دارای تحرک اجتماعی نزولی در هر یک از طبقات اجتماعی اولیه، از زنانی که تحرک اجتماعی نداشته یا تحرک اجتماعی صعودی داشته‌اند بیشتر خواهد بود» به طور اساسی توسط نتایج مطالعات تأیید شد. اما در ایران، به جز برخی مطالعات قدیمی که با بررسی تفاوت‌های موجود در موقعیت شغلی پرسنل مورد مطالعه شرکت نفت در سال ۱۹۶۳ و همچنین طبقه اجتماعی خانوارهای روستایی سه روستای بررسی شده در سال ۱۹۶۹ توانسته بودند تفاوت‌هایی را در متوسط تعداد فرزندان و ویژگی‌های جمعیت‌شناختی خانوارها نشان دهند، مطالعات قابل توجهی در این زمینه شکل نگرفته است.

در این تحقیق این فرض مورد بررسی قرار گرفت که «جهت حرکت اجتماعی مانند صعود یا تنزل اجتماعی در ایران، با باروری مرتبط است؛ به طوری که در تحرک اجتماعی صعودی، باروری با کاهش مواجه می‌باشد». لذا پس از برآورد باروری به ازای هر یک از مقادیر ۲۰ متغیر مربوط به ابعاد اقتصادی و اجتماعی تحرک اجتماعی و مرتب نمودن نتایج به صورت جهت

صعودی ابعاد اقتصادی و اجتماعی تحرک اجتماعی، مشاهده شد که براساس شیب خط رگرسیونی متغیرها در مقابل مقادیر باروری و همچنین ضرایب همبستگی به دست آمده بین متغیرهای مورد بررسی و میزان باروری، غالب متغیرهای اقتصادی و اکثریت نسبی متغیرهای اجتماعی با باروری "رابطه معکوس" دارند. در مقابل، بررسی‌ها نشان داد متغیرهای مربوط به مهاجرت (اعم از «وضع مهاجرت» و «جهت مهاجرت») و وضع سواد (اعم از «وضع سواد سرپرست خانوار»، و «وضع سواد همسر (زن) سرپرست خانوار») با باروری "رابطه مستقیم" داشته و بخصوص درباره این تلقی که وضع سواد با باروری رابطه عکس دارد، غالب نتایج سال‌های اخیر براساس داده‌های طرح آمارگیری هزینه و درآمد خانوار و همچنین داده‌های نمونه‌ای سرشماری‌ها، این تلقی را رد می‌کند.

در مجموع، نتایج این تحقیق نشان داد "تحرک اجتماعی صعودی" در قالب ابعاد اقتصادی و اجتماعی، غالباً با میزان باروری کل طی سال‌های مورد بررسی «رابطه معکوس» دارد و بنابراین، شواهد قابل قبولی در جهت تأیید این فرضیه که "افراد از طبقه یا موقعیت اقتصادی و اجتماعی بالاتر، باروری پایین‌تری دارند" برای ایران به دست آمد. البته نتایج جانبی دیگری نیز در این تحقیق به دست آمده (محزون، ۱۳۹۴) که نشان از "الگوهای در سطح باروری در بین وضعیت‌های مختلف متغیرهای مربوط به ابعاد مختلف تحرک اجتماعی" دارد و برخی از اهم آن‌ها در ذیل آورده شده است:

- سه دهک پایین درآمدی، بیشترین کاهش باروری را از سال ۱۳۸۰ به بعد و همچنین بیشترین افزایش را از ۱۳۹۱ به بعد به خود اختصاص داده‌اند.
- از طرفی، در خانوارهای با تحصیلات ابتدایی برای سرپرست خانوار بیشترین کاهش باروری را تا سال ۱۳۸۰ به خود اختصاص داده‌اند.
- از دو نتیجه فوق می‌توان برداشت نمود که افراد با درآمد و همچنین تحصیلات کمتر، بیش از سایر گروه‌ها در کاهش یا افزایش باروری در دوره‌های زمانی مورد اشاره نقش داشته‌اند و

می‌توان گفت نسبت به تحولات احتمالاً اقتصادی و نیز سیاست‌های دارای اثر مداخله‌ای مانند کنترل موالید در سال‌های قبل یا پرداخت یارانه در سال‌های اخیر، بیشترین تأثیر را پذیرفته و نسبت به آن واکنش نشان داده‌اند.

- در کاهش باروری در کل جامعه، وضع سواد و سطح تحصیلات خود سرپرست خانوار بیشتر از همسر (زن) سرپرست در افزایش باروری مؤثر به نظر می‌رسد؛ چرا که هم شیب خط رگرسیونی و هم ضریب همبستگی مربوطه، این نتیجه را تأیید می‌نمایند و در مطالعات مربوط به نقش سرپرست و همسر وی برای تصمیم‌گیری در خصوص فرزندآوری می‌تواند مورد توجه قرار گیرد.

- در زمینه جهت مهاجرت، بررسی نتایج حاصل از سرشماری‌ها نشان می‌دهد در سرشماری‌های اخیر به جز افرادی که از شهر به روستا مهاجرت داشته‌اند، در بقیه موارد باروری کاهش داشته است. همچنین نتایج نشان می‌دهند در هر دو مقطع، کسانی که از روستا به روستا مهاجرت نموده‌اند همواره باروری بالاتر و کسانی که از شهر به شهر مهاجرت داشته‌اند همواره باروری پایین‌تری داشته‌اند.

منابع

- سرایی، حسن و محمدحسین بحرانی (۱۳۸۶). "کاربرد نتایج سرشماری‌های عمومی در بررسی ساختار و تحولات قشریندی اجتماعی ایران"، *نامه انجمن جمعیت شناسی ایران*. شماره ۳، (تابستان ۱۳۸۶)، صص ۵ تا ۲۹.
- عباسی شوازی، محمد جلال و میمنت حسینی چاوشی (۱۳۹۲). *تحولات باروری در ایران در چهار دهه اخیر، کاربرد و ارزیابی روش فرزندان خود در برآورد باروری با استفاده از داده‌های سرشماری ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۰*، تهران: انتشارات پژوهشکده آمار.

- عباسی شوازی، محمد جلال (۱۳۷۸). "فواید واشکالات روش فرزندان خود در برآورد باروری با استفاده از داده‌های سرشماری"، *فصلنامه جمعیت*، شماره ۲۹ و ۳۰، (پاییز و زمستان ۱۳۷۸). صص ۱ تا ۲۱.
- عباسی شوازی، محمد جلال (۱۳۷۹). "ارزیابی روش فرزندان خود برای برآورد باروری در ایران با استفاده از داده‌های سرشماری ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵"، *نامه علوم اجتماعی*، شماره ۱۶، (پاییز و زمستان ۱۳۷۹). صص ۱۰۵ تا ۱۳۵.
- قرائی مقدم، امان الله (۱۳۸۱). *مبانی جامعه‌شناسی*، چاپ سوم، تهران: انتشارات ابجد.
- لوکاس، دیوید و پاول میر (۱۳۸۷). *درآمدی بر مطالعات جمعیتی*، (ترجمه حسین محمودیان)، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- محزون، علی اکبر (۱۳۹۳). "بررسی تحولات فرزندآوری در ابعاد گوناگون اجتماعی، جمعیتی براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰"، *فصلنامه جمعیت*، شماره‌های ۹۱ و ۹۲، (بهار و تابستان ۱۳۹۴). صص ۹۵ تا ۱۱۱.
- محزون، علی اکبر (۱۳۹۴). "تحرك اجتماعی و باروری در ایران: بررسی داده‌های سرشماری‌ها و طرح‌های هزینه و درآمد خانوار"، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جمعیت‌شناسی، دانشگاه تهران: دانشکده علوم اجتماعی
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۳ الف). *راهنمای مأمور آمارگیری «طرح آمارگیری هزینه و درآمد خانوارهای شهری و روستایی»*، تهران: مرکز آمار ایران.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۳ ب). *طرح نمونه‌گیری طرح آمارگیری هزینه و درآمد خانوار: دستورالعمل محاسبه وزن‌ها و برآوردها*، تهران: مرکز آمار ایران.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۴). داده‌های خام طرح آمارگیری هزینه و درآمد خانوار. در دسترس از درگاه ملی آمار به آدرس: www.amar.org.ir
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۴). داده‌های نمونه‌ای سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰. در دسترس از درگاه ملی آمار به آدرس: www.amar.org.ir

— نورالهی، طه (۱۳۷۹). *برآورد سطح و الگوی باروری در ایران (با استفاده از روش فرزندان خود)*، تهران: مرکز آمار ایران.

- Abbasi-Shavazi, M. J. (1997). "An assessment of the own-children method of estimating fertility by birthplace in Australia", *Journal of the Australian Population Association*, 14(2):167-185.
- Ajami, Ismail (1969). "Social Classes, Family Demographic Characteristics and Mobility in Three Iranian Villages", *Sociologia Ruralis*, 9(1):62-72.
- Berent, Jerzy (1952). "Social Mobility and Fertility", *Population Studies*, 5(3):244-260.
- Boyd, Monica (1973). "Occupational Mobility and Fertility in Metropolitan Latin America", *Demography*, 10(1):1-17.
- Cho, L. J., R. D. Retherford and M. K. Choe (1986). *The Own-Children Method of Fertility Estimation*, Honolulu: University of Hawaii Press.
- Hodgson, Dennis (1983). "Demography as social science and policy science", *Population and Development Review*, 9(1):1-34.
- Hope, Keith (1971). "Social Mobility and Fertility", *American Sociological Review*, 36(6): 1019-1032.
- Hull, H. Terence and Valerie J. Hull (1977). "The relation of economic class and fertility: An analysis of some Indonesian data", *Population Studies*, 31(1):43-57.
- Kasarda, John D. and John O. G. Billy (1985). "Social Mobility and Fertility". *Annual Review of Sociology*, 11:305-328.
- Perrucci, Carolyn Cummings (1967). "Social Origins, Mobility Patterns and Fertility", *American Sociological Review*, 32(4):615-625.
- Sabagh, Georges and Charles Windle (1963). "Social status and family size of Iranian industrial employees", *The Milbank Memorial Fund Quarterly*, 41(4):436-443.
- Sobel, Mechael E. (1985). "Social Mobility and Fertility Revisited: Some New Models for the Analysis of the Mobility Effects Hypothesis", *American Sociological Review*, 50(5):699-712.
- Stevens, Gillian (1981). "Social mobility and fertility: two effects in one", *American Sociological Review*, 46(5):573-85.
- United Nations Population Fund (1993). *Reading in Population Research Methodology*. Vol. 3, Fertility Research. pp 1-29, New York.
- United Nations (1983). *Manual X: Indirect Techniques for Demographic Estimation*. *Population Studies*, No. 81, New York.
- Westoff, C. F. (1981). "Another Look at Fertility and Social Mobility", *Population Studies*, 35(1):132-135.
- Westoff, Charles F. (1953). "The Changing Focus of Differential Fertility Research: The Social Mobility Hypothesis", *The Milbank Memorial Fund Quarterly*, 31(1):24-38.
- Westoff, Charles F. (1954). "Differential Fertility in the United States: 1900 to 1952",

American Sociological Review, 19(5):549-561.

- Wrong, Dennis H. (1958). "Trends in Class Fertility", *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, 24(2):216-229.
- Zimmer, B. G. (1981). "The impact of social mobility on Fertility: A Reconsideration", *Population Studies*, 35(1):120-131.